

Sumanymas išleisti Motiejaus Valančiaus *Bromą atidarytą ing viečnastį* 1904 m.

Anotacija: Paskutinysis Motiejaus Valančiaus veikalas buvo parašytas 1874–1875 m. – tai kūrybiškai perrašyta Mykolo Olševskio *Broma atverta ing viečnastį*. Šis Valančiaus veikalas – liko rankraštis ir nuorašas – nebuvo išleistas nei autoriui gyvam esant, nei po jo mirties, tebėra neišleistas iki šiol. Tačiau archyviniai dokumentai rodo, kad 1904 m. būta neįgyvendinto sumanymo šį veikalą išleisti ir kad to turėjo imtis Juozas Tumas-Vaižgantas. Straipsnyje ir skelbiamoje archyvinių dokumentų publikacijoje tirama, kaip, kokioje aplinkoje kilo sumanymas išleisti Valančiaus *Bromą atidarytą ing viečnastį*, kodėl tai nebuvo įgyvendinta, kokie šio sumanymo atgarsiai liko lietuvių literatūros istoriografijoje.

Raktažodžiai: Mykolas Olševskis, Motiejus Valančius, Juozas Tumas-Vaižgantas, rankraščiai, knygų leidyba.

1874–1875 m. Motiejus Valančius parašė paskutinį savo veikalą – perrašė Mykolo Olševskio (apie 1712 – apie 1779) *Bromą atvertą ing viečnastį* (paskutinįjį – 1851 m. leidimą; pirmas leidimas 1753 m.), tačiau išleisti nebesuspėjo. Veikalas nebuvo publikuotas ir po Valančiaus mirties, liko tik jo rankraštis ir nuorašas – *Broma atidaryta ing viečnastį*, vėliau ir jie nukeliavo užmarštin iki pat šių dienų, tik retkarčiais šmėkštelėdami lietuvių literatūros istoriografijos tekstuose¹. Tačiau XX a. pradžios archyviniai dokumentai rodo, kad po lietuvių

1 Plačiau žr. Mikas Vaicekauskas, „Valančius ir Olševskis, arba niekur nedingęs rankraštis“, *Knygų aidai*, 2003, Nr. 1–2, p. 5–10; Idem, „Valančius ir Olševskis II, arba tikslinimai ir kiti rankraščiai. „Bromos atvertos ing viečnastį“ 250-osioms išleidimo metinėms“, *Knygų aidai*, 2003, Nr. 4, p. 10–18; Idem, „Paskutinė Valančiaus knyga“, in: *Istorijos rašymo horizontai*, sudarytojai ir redaktoriai Aušra Jurgutienė, Sigitas Narbutas, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 266–294; Idem, „Deginti ar dar kartą spausdinti? XVIII–XIX a. lietuvių bestselerio likimas“, *Kultūros barai*, 2007, Nr. 12, p. 76.

spaudos draudimo panaikinimo būta vieno mėginimo ar bent iniciatyvos šį pasukutinįjį Valančiaus kūrinį išleisti.

Pirmą informaciją apie Valančiaus perrašytą ir ištaisytą Olševskio *Bromą atvertą ing viečnastį* aptinkame 1900 m. laikraštyje *Tėvynės sargas*. Čia Juozas Tumas-Vaižgantas spausdino savo išverstas ištraukas iš Valančiaus lenkiškojo rankraštinio palikimo, gauto iš Valančiaus giminių Alfonsos Beresnevičiūtės (?-?) ir Stanislovo Gruzdžio (1869–1939). Iš Valančiaus užrašų sąsiuvinio „Wiadomości o czynnościach pasterskich biskupa Macieja Wołonczewskiego“ („Žinios apie vyskupo Motiejaus Valančiausko pastoracinius darbus“), rašyto 1850–1875 m., Tumas išvertė ir išspausdino iš antros rankraščio pusės prirašytą „Wiadomości literacka“ („Literatizšką žinią“). Čia buvo paties Valančiaus suregistruoti jo parengti, parašyti ir iki 1873 m. išspausdinti veikalai. *Tėvynės sarge* Tumas sąrašą papildė sakydamas, kad „[n]uo savęs mes pridursime dar sekanczias, Vyskupo Valancziaus paraszytas kningas“, ir šalia kitų įtraukė tokią poziciją:

35. **Broma, vedanti į dangų**, paraszyta kun. Olszewskio, labai iszminginga kninga, tik baisyai suterszta polonizmais, randas puikiausiai isztaisyta terp Vyskupo V. rankraszcyų. Todėl spėjame, jog jis isztaise.²

Apie patį rankraštį Tumas nieko daugiau neinformavo ir jo nepristatė. Greičiausiai jis buvo gautas kartu su kitais tuo metu Tumo naudotais Valančiaus atsiminimų rankraščiais; tai rodo ir vėlesnis šių rankraščių dovanojimo ir perdavimo raštas Lietuvių mokslo draugijai 1908 m.³ Tame pačiame *Tėvynės sargo*

2 Motiejus Valanczius, „Margumynai“, [iš lenkų k. vertė ir parengė Juozas Tumas], *Tėvynės sargas: Mėnesinis laikrasztis su priemazgomis ir atskirais priedais*, Tilžė, 1900, Nr. 2–3, p. 23; kartota: Motiejus Valančius, Žemaičių Vyskupas, *Pastabos pačiam sau*, Iš lenkiškosios vyskupo Motiejaus rašliavos sulasė ir savo pastabų pridėliojo doc. J. Tumas, Klaipėda: Švietimo Ministerijos Knygų Leidimo Komisija, Spaudė Akcinė „Ryto“ Bendrovė Klaipėdoje, 1929, p. 128; Motiejus Valančius, Žemaičių vyskupas, *Pastabos pačiam sau*, Iš lenkiškosios vyskupo Motiejaus rašliavos sulasė ir savo pastabų pridėliojo doc. J. Tumas, parengė Loreta Urtė Urbaitė, (ser. *Skaitinių serija*, Nr. 12), Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 160; Motiejus Valančius, Žemaičių vyskupas, „Pastabos pačiam sau“, Iš lenkiškosios vyskupo Motiejaus rašliavos sulasė ir savo pastabų pridėliojo doc. J. Tumas, in: Vaižgantas, *Raštai*, t. 14: *Literatūros istorija, 1899–1933*, parengė Laima Arnatkevičiūtė, Ilona Čiužauskaitė, vyr. redaktorius Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 419.

3 [Juozas Tumas], Sąrašas knygų ir rankraščių J. Tumo-Vaižganto dovanotų Lietuvių Mokslo Draugijai, 1908-10-05, *LLTI BR*, f. 1, b. 4166, l. [14r].

numeryje buvo paskelbtas jubiliejinis 10-ies tomų Valančiaus raštų projektas, tačiau jame apie *Bromą atidarytą ing viečnastį* neužsiminta⁴.

Antrąją žinią apie Valančiaus perrašytą Olševskio *Bromą atvertą ing viečnastį* randame viename kunigų susirinkimo protokole, rašytame lenkų kalba. 1904 m. rugpjūčio 11 d. Žemaičių vyskupo Mečislovo Paliulionio (1834–1908) iniciatyva Kaune buvo susirinkę visų trijų lietuviškų vyskupijų kunigų atstovai. Vėliau susirinkimo nutarimų protokolo vertimą 1921 m. Tumas paskelbė tęstiniame mokslo leidinyje *Mūsų senovėje* kaip archyvinę medžiagą⁵.

Susirinkime dalyvavo 28 Vilniaus, Žemaičių ir Seinų vyskupijų kunigai, tačiau pavardės nurodytos nebuvo. Vienintelis protokole užfiksuotas asmuo – Tumas, pats protokolavęs susirinkimą. Pagrindinis šio susirinkimo tikslas buvo kelti kunigų ir visuomenės švietimo lygį: „[...] pasitarti apie kėlimą šviesos tarp lietuvių [...]“⁶. Buvo nutarta Vilniuje pradėti leisti lietuvišką katalikišką savaitraštį *Šaltinis*, pavedant jį redaguoti Aleksandrui Dambrauskui, o leidimą išgauti Kazimierui Prapuoleniui, suorganizuoti įvairius su šio laikraščio leidyba susijusius dalykus, rūpintis religinės literatūros leidyba (peržiūrėti ir pataisyti *Šaltinio*, *Garbė Dievui aukštybėje*, *Mažas naujas aukso altorius*, *Senas aukso altorius*, *Balsas balandėlės maldaknyges*, *giesmyną*, parengti naujas maldaknyges ir kt.). Taip

4 [Juozas Tumas], „Projektas Jubiliejinio (1801–1901) perspausdinimo visų Vyskupo Motiejaus Valancziaus veikalų“, *Tėvynės sargas: Mėnesinis laikraštis su priemazgomis ir atskirais priedais*, 1900, Nr. 2–3, p. 25–29; kartota: [Juozas Tumas], „Senasis projektas Jubiliejinio (1801/1901) atspausdinimo visų v. V. raštų“, in: Motiejus Valančius, Žemaičių Vyskupas, *Pastabos pačiam sau*, 1929, p. 161–165; [Juozas Tumas], „Senasis projektas jubiliejinio (1801/1901) atspausdinimo visų v. Valančiaus raštų“, in: Motiejus Valančius, Žemaičių vyskupas, *Pastabos pačiam sau*, 1996, p. 202–207; [Juozas Tumas], „Senasis projektas Jubiliejinio (1801/1901) atspausdinimo visų v. V. raštų“, in: Motiejus Valančius, Žemaičių vyskupas, „Pastabos pačiam sau“, 2002, p. 455–460.

5 [Juozas Tumas], „[Kunigų švietimo rūpesčiai] Nepartinis darbas“, Iš kan. Tumo archyvo, *Mūsų senovė: Neperiodinis žurnalas Lietuvos istorijos medžiagai rinkti*, red. Juozas Tumas, kn. 2 [t. 1, d. 2], Tilžėje: Švietimo Ministerijos leidinys, 1921, p. 118–120. Žurnale spausdinant yra įsivėlusios kelios klaidos: 1) kaip teksto pavadinimas yra užrašyta „Nepartinis darbas“, o tai yra tik kelių publikuojamų dokumentų rubrikos pavadinimas; pavadinimas „Kunigų švietimo rūpesčiai“ įrašytas žurnalo turinyje; 2) nutarimų protokole neteisingai išspausdinta susirinkimo data – *1907-08-11*; tikroji data buvo nustatyta iš protokolo originalo. Pastarasis buvo parašytas lenkų kalba; jis saugomas: [Juozas Tumas], „Protokul“, in: *Iš kun. J. Tumo archyvo*, VUB RS, f. 1, b. F 108, l. 95–98.

6 *Ibid.*, p. 118. Apie toliau nurodomus konkrečius dalykus, jų vykdymą žr. protokolo publikacijos komentaruose p. 126–135.

pat nutarta prašyti, kad Antanas Alekna baigtų rašyti Katalikų Bažnyčios istoriją, Pranciškus Bizauskas ir Povilas Dogelis peržiūrėtų, tretininkų įstatais papildytų bei išleistų Valančiaus *Davatkų knygą*, kad Motiejus Gustaitis baigtų rengti Senojo ir Naujojo Testamento istoriją, kad Jonas Vizbaras išverstų Antonio Nojzowskio *Liturgia rzymska* (1903), kad Vincentas Vizgirda parengtų Šv. Rašto istorijos vadovėlį jauniausiam amžiui. Drauge ketinta perimti iš JAV lietuviškųjų redakcijų parengtus Valančiaus veikalus ir juos išleisti Lietuvoje ir kt. Buvo numatyti ir kito būsimio susirinkimo svarstylini klausimai, tačiau informacijos, kad būtų įvykęs antras toks susirinkimas, rasti nepavyko⁷.

Iš susirinkimo nutarimų matyti, kad planuotais darbais ir numatyta organizuoti veikla buvo siekiama apimti didelę dalį visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo, projektuota plati leidybinė veikla. Į nutarimų vykdymą buvo siekiama įtraukti žymiausias ir veikliausias to meto lietuvių visuomenės, kultūros, spaudos veikėjus kunigus, buvusius draudžiamosios lietuvių spaudos platintojus ir dalyvius. (Susirinkime minėtų veikalų ir leidimų duomenis, apie jame nutartus,

7 Juozapas Stakauskas, rašydamas apie kun. Povilo Januševičiaus (1866–1948) sumanymą 1904 m. leisti savaitinį laikraštį *Lietuva* ir vysk. Mečislovo Paliulionio duotą sutikimą, tarpininkavimą ir vėlesnį sutikimo atšaukimą, kalbamo susirinkimo neminėjo, taip pat neminėjo susirinkimo metu bandyto organizuoti savaitraščio *Šaltinis* (Juozapas Stakauskas, „Lietuviškosios minties pasireiškimas Žemaičių Seminarijoje“, *Tiesos kelias: Religijos, doros mokslo ir visuomenės gyvenimo mėnesinis žurnalas*, Kaunas, 1939, Nr. 5, p. 363; Nr. 7–8, p. 551; kartota: Juozapas Stakauskas, „Lietuviškosios minties pasireiškimas Žemaičių seminarijoje“, in: Juozapas Stakauskas, „Lietuvių kalbos kelias į kunigų seminarijas“, in: Juozapas Stakauskas, *Naujieji nacionalizmai ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, sudarė Algimantas Katilius, (ser. *Historicus*), Vilnius: Aidai, 2003, p. 172–173, 175). Informacija apie pirmąjį susirinkimą žinoma tik iš Tumo paskelbto nutarimų protokolo. Regina Laukaitytė pažymėjo, kad be šio protokolo, „[i]šskyrus keletą užuominų laiškuose, daugiau šaltinių apie šį kunigų susirinkimą neturime“ (Regina Laukaitytė, „Legalios katalikiškos spaudos pradžia Lietuvoje“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 7: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, sudarytojai Egidijus Motieka, Rimantas Miknys, Vladas Sirutavičius, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1994, p. 241). Edvardas Vidmantas tik trumpai paminėjo šį susirinkimą įvykus (tiesa, su keliomis faktinėmis klaidomis – datą nurodė 1905 m., nepaminėjo Vilniaus vyskupijos atstovų; žr. Edvardas Vidmantas, *Religinis tautinis sąjūdis Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių katalikų akademija mokslo akademija, Lietuvos istorijos institutas, 1995, p. 110). Taip pat įvykus tokį susirinkimą paminėjo Juozas Laukaitis, kalbėdamas apie *Šaltinio* organizavimą, įsteigimą ir leidimą (Juozas Laukaitis, „Šaltinio pradžia“, *Šaltinis*, 1931-04-04, Nr. 14, p. 178). Iš šio susirinkimo neišaugo jokia katalikiška draugija, apie ją nekalbama ir Arvydo Gaidžio straipsnyje „Lietuvių katalikų draugijų bruožai 1905–1907 m.“ (in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 7, p. 266–275).

įvykdytus ir neįvykdytus nutarimus žr. straipsnio „Prieduose“, protokolo lietuviškojo vertimo publikacijos komentaruose.)

Susirinkimo nutarimų 13 punkte buvo įrašytas ir toks su Valančiaus *Broma atidaryta ing viečnastį* susijęs dalykas:

13. Polecic Ks. Tumasowi przygotowanie do druku „Bromas“ Olszewskiego, przejrzanego przez Biskupa Wołonczewskiego oraz [...].⁸

Vėliau *Mūsų senovėje* Tumas šią protokolo vietą taip išvertė:

13. Kun. Tumui pavesti, kad spaudai prirengtų Olszewskio „Bromą, vedantę į dangų“; vysk. Valančiaus peržiūrėtą [...].⁹

Mintis parengti spaudai *Bromą atidarytą ing viečnastį* greičiausiai galėjo būti susijusi su minėtu jubiliejiniu Valančiaus raštų leidimo projektu – susirinkime buvo kalbėta apie *Davatų knygos* perleidimą ir kitus JAV lietuviškųjų redakcijų parengtus Valančiaus veikalus¹⁰. Tačiau šis nutarimų punktas įgyvendintas nebuvo, ir sunku pasakyti kodėl. Spėtina, kad greičiausiai iš karto po susirinkimo tam stigo laiko. Tuo metu Tumas buvo kilojamas iš vienos parapijos į kitą, dėl to kilo net ir buitinių rūpesčių, o jau 1906 m. jis išvažiavo į Vilnių redaguoti *Vilniaus žinių*¹¹. Vėliau, matyt, noras „atvėso“ arba Tumas *Bromos atidarytos ing viečnastį* išleidimo nebelaikė pirmos svarbos dalyku, buvo užsiėmęs kitais aktualiais „dienos“ reikalais ir šis jau neberūpėjo. Nepresiminė Tumas jo kaip nors nė vėliau, kai *Mūsų senovėje* paskelbė susirinkimo protokolo vertimą, ką rodo ir kiek pakeistas (supainiotas?) pavadinimas *Broma, vedanti į dangų* – rankraščio tuo metu jis neturėjo, pakankamai greitai priėti negalėjo, pavadinimo turbūt nebuvo gerai užfiksavęs, tik prisiminė, kad paties Valančiaus buvęs šiek tiek keistas.

Kalbamas įrašas nutarimų protokole leidžia teigti kelis dalykus: 1) kad susirinkimo metu Tumas savo rankose turėjo Valančiaus *Bromą atidarytą ing viečnastį*

8 [Juozas Tumas], „Protokul“, l. 98.

9 [Juozas Tumas], „[Kunigų švietimo rūpesčiai] Nepartinis darbas“, p. 119.

10 Plačiau apie tai žr. protokolo publikacijos komentaruose, išn. Nr. 130, 133.

11 Tumas 1893–1895 m. buvo Mintaujos vikaras, 1895–1898 m. Mosėdžio vikaras, 1898–1901 m. Kulių vikaras, 1901–1902 m. Micaičių filialistas, 1902–1905 m. Vadaktėlių filialistas, 1905–1906 m. Sidabravo filialistas, 1906–1907 m. Pamituvio filialistas, 1906–1911 m. gyveno ir dirbo Vilniuje, 1911–1914 m. Laižuvos klebonas.

(tai svarbu tiriant šio rankraščio istoriją); 2) kad susirinkimo metu šis Valančiaus veikalas tapo žinomas platesniam žmonių ratui; 3) kad buvo svarstyta Valančiaus *Bromos atidarytos ing viečnastį* išleidimo galimybė – ar paties Tumo, ar susirinkimo dalyvių kartu su Tumu, ar kiek anksčiau Tumo su kitais asmenimis. Tai buvo pirmasis ir kol kas paskutinis bandymas po Valančiaus mirties (1875) išleisti ar bent jau pradėti organizuoti *Bromos atidarytos ing viečnastį* leidimą.

Deja, daugiau jokių žinių apie iniciatyvą išleisti Valančiaus *Bromą atidarytą ing viečnastį* nepavyko aptikti nei skelbtuose Tumo raštuose, nei jo archyvinėje medžiagoje, nei korespondencijoje, pavyzdžiui, su Dambrausku, kur apie kitų Valančiaus raštų leidimą susirašinėta. Viename 1899 m. Tumo laiške buvo pradėta kalbėti apie kai kurių raštų rengimą ir leidimą¹². 1899 m. gruodžio 17 d. laiške Tumas informavo Dambrauską, kad vienos kelionės metu iš Valančiaus giminių parsivežė lenkišką jo atsiminimų rankraštį *Pamiętnik domowy* ir dar du rankraščius, tačiau nepaminėjo kokius¹³. Klausimas, ar nepaminėtieji rankraščiai galėjo būti Valančiaus *Broma atidaryta ing viečnastį* arba jos nuorašas, lieka neatsakytas, tačiau labai tikėtinas. Iki kalbamo kunigų susirinkimo bei jo metu šie rankraščiai buvo pas Tumą. 1900 m. sausio 25 d. laiške apie Valančiaus raštų leidimą buvo suminėta nemaža jo knygų, bet apie *Bromą atidarytą ing viečnastį* nekalbėta¹⁴. Valančiaus reikalai Tumo ir Dambrausko laiškuose dar kartą buvo iškilę 1913 m., Šv. Kazimiero draugijai sumanius išleisti *Žyvatus šventųjų*; ir šiuo atveju *Broma atidaryta ing viečnastį* prisiminta nebuvo¹⁵.

Kalbamas Valančiaus veikalas nebuvo minimas ir skelbiant informaciją apie jo raštų perspausdinimo organizavimą 1899 m.:

Vysk. Val. rasztai pasenėjo ir suplyszo, nės vieni nebuvo perspaudinti, kiti nors buvo po kelis syk atnaujinti, kaip tai: „Palangos Juozė“, tai vis-gi panykę, suplyszę per

12 Juozo Tumo laiškas Aleksandriui Dambrauskui, [be datos; ~1899], in: Kun. Juozo Tumo-Vaižganto laišakai kun. A. Dambrauskui, 1895–1929 m. /98/. – 1932 m., Iš kun. Dambrausko archyvo, *VUB RS*, f. 1, b. E 118, Nr. 7, l. [1v–2].

13 Juozo Tumo laiškas Aleksandriui Dambrauskui, 1899–12–17, *Ibid.*, Nr. 11, l. [1–1v].

14 Juozo Tumo laiškas Aleksandriui Dambrauskui, 1900–01–25, *Ibid.*, Nr. 14, l. [1–1v].

15 Aleksandro Dambrausko laiškas Juozui Tumui, 1913–07–31, in: Kn. A. Dambrausko laišakai kn. J. Tumui, 1904–1913 m., 1931 m., Iš kn. J. Tumo archyvo, in: *VUB RS*, f. 1, b. E 274, Nr. 51, l. 1–1v; paskelbta: „Jakšto-Dambrausko laišakai Vaižgantui-Tumui“, spaudai paruošė Juozas Ambrazevičius, in: *Athenaeum*, Kaunas, 1938, t. 9, sąs. 1, Nr. 55, p. 40; Juozo Tumo laiškas Aleksandriui Dambrauskui, 1913–08–05, in: Kun. Juozo Tumo-Vaižganto laišakai kun. A. Dambrauskui, 1895–1929 m. /98/. – 1932 m., Nr. 91, l. [1v, 2].

didelį jų vartojimą. Laikas butu atnaujint juos: jug-gi lygių jiems dar neturime savo rasliavoje. Nemokyti skaitytojai atras ten nemaž pamokinančių dalykų, dvasišką naudą; mokytiems bus pavyzdys gilaus supratimo kalbos dvasios. [...] atminimui sukaktuvių 100 metų nuo užgimimo Vysk. Motiejaus paszvēsime perspaudinimą susenėjusių Jo rasztų.¹⁶

Čia paminėtos išspausdintos *Žemaičių vyskupystė, Paaugusių žmonių knygelė*, rengiama *Pradžia ir išsiplėtimas katalikų tikėjimo*, numatomos *Apie sekimą Jėzaus Kristaus, Gyvenimai šventųjų, Psalmės arba Giesmės Dovydo karaliaus ir pranašo*. Kaip jau buvo minėta, 1900 m. dešimties tomų Valančiaus raštų projekte *Broma atidaryta ing viečnasť* taip pat įtraukta nebuvo¹⁷.

Vėliau Valančiaus *Broma atidaryta ing viečnasť* toliau gyveno savo tylų, praktiškai nepastebimą, daugiausia bibliografinio pobūdžio gyvenimą – buvo fiksuojama tik kai kuriuose Valančiui skirtuose darbuose. Tumo informacija iš *Tėvynės sargo* pasinaudojo Antanas Alekna leidinyje *Draugija* (1920), vėliau knygoje *Žemaičių Vyskupas Motiejus Valančius* (1922), pateikdamas visiškai identišką duomenį apie Valančiaus rankraštį¹⁸. 1925 m., rašydamas „M. Valančiaus – rašytojo bruožus“, Tumas prisiminė apie 100-ojo jubiliejaus proga bandytą suorganizuoti raštų leidimą: „Ir pasiūlijau tam jubiliejui pažymėti bent atspausdinti visus vyskupo raštus dešimtyje storų tomų [...]. Bet laikai buvo tam nepatogūs, ir mano sumanymo vaisiai buvo labai menki“¹⁹, ir kad jau dabar, minint 50-ąsias mirties metines, bus parengta ir išleista daugiau Valančiaus veikalų – beletristika, politinės brošiūros, *Apie sekimą Jėzaus Kristaus, Žemaičių vyskupystė, Istorija*

16 [Juozas Tumas], „Pakvietimas ant vysk. Valancz. jubiliejaus“; *Tėvynės sargas: Mėnesinis laikraštis su priemazgomis ir atskirais priedais*, 1899, Nr. 10, p. 53.

17 Žr. išn. Nr. 4.

18 Antanas Alekna, „Valančius kaip rašytojas ir lietuviškos raštijos palaikytojas. (Iš raštų Žemaičių vyskupo archivo)“; *Draugija*, 1920, Nr. 5–6 (113–114), gegužės ir birželio mėn., p. 202; Idem, *Žemaičių Vyskupas Motiejus Valančius*, Klaipėda: Lituania, Šv. Kazimiero Draugija, 1922, p. 176; kartota: Antanas Alekna, *Žemaičių Vyskupas Motiejus Valančius*, Antaras leidimas su Vinco Trumpos įvadu ir dokumentų priedais, Čikaga: Lituaniistikos institutas, 1975, p. 176; kartota: Antanas Alekna, „Valančius kaip rašytojas ir lietuviškos raštijos palaikytojas“; in: *Motiejus Valančius iš arti ir iš tolo*: Straipsnių rinkinys, sudarė Juozas Jasaitis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 76.

19 Juozas Tumas, „M. Valančiaus – rašytojo bruožai“; *Lietuvis: Visuomenės, politikos ir literatūros savaitinis laikraštis*, Kaunas, 1925–05–29, Nr. 21, p. 2, sk. „Paminėjimai“; kartota: Juozas Tumas, „Paminėjimai“; in: Vaižgantas, *Raštai*, t. 14, p. 539 (paskelbta „Paaiškinimuose“).

šventa senojo įstatymo, Žyvatai šventųjų, Pradžia ir išsiplėtimas katalikų tikėjimo, Gyvenimas Švenčiausios Marijos Panos ir kt. Ir šalia dar prirašė: „[...] o „Broma“ tebeguli Vilniaus L. M. Dr. knygyne“²⁰; nors prie išleistinų veikalų neminėjo. Dar Tumu ar Alekna remdamasis 1926 m. apie Valančiaus norą *Bromą atvertą ing viečnastį* pataisius ją perspausdinti rašė Vaclovas Biržiška²¹.

1929 m. Tumas, periodikoje spausdintas ištraukas iš Valančiaus lenkiškųjų užrašų skelbdamas atskira knyga *Pastabos pačiam sau*, informaciją apie paskutinįjį Valančiaus veikalą šiek tiek papildė:

Broma, vedanti į dangų, parašyta kun. Olševskio, labai išmintinga knyga, tik baisiai suteršta polonizmais; radau puikiausiai ištaisytą, kaligrafiškai perrašytą tarp v. Valančiaus rankraščių, jo paties ranka rašytų; matyti, spaudai duodant, kad nepražūtų, ypač, patekę rusų žandarams, kad autoriaus neišduotų, buvo duodama gražiai perrašyti. Bromon įdėliotieji pavyzdžiai, kurių originale nebuvo, įrodo ją esant Valančiaus papildytą ir perredagotą.²²

Tačiau 1904 m. sumanymo *Bromą atidarytą ing viečnastį* išleisti nebeminėjo.

20 *Ibid.*, p. 3; *Ibid.*, p. 540; šis skyrelis buvo praleistas visą tekstą kartojant: [Juozas Tumas], „Doc. J. Tumo pastabos apie patį rašytoją“, in: Motiejus Valančius, Žemaičių Vyskupas, *Pastabos pačiam sau*, 1929, p. 148–158; [Juozas Tumas], „Doc. J. Tumo pastabos apie patį rašytoją“, in: Motiejus Valančius, Žemaičių vyskupas, *Pastabos pačiam sau*, 1996, p. 185–197.

21 Vaclovas Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, d. 2: *1800–1864 metai*, Kaunas: Švietimo Ministerijos leidinys, 1926, p. XL. Tas pats Biržiškos kartojama dar keletą kartų: Vaclovas Biržiška, „Žemaitiškoji knyga (Bibliografinė apžvalga)“, in: *Gubos: Literatūros almanachas*, Kaunas: „Lietuvos“ redakcijos leidinys, 1927, p. 101; ši vieta perspausdinta: Vaclovas Biržiška, „Žemaitiškoji knyga“, in: *Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija (iki 1940 m.)*, parengė Leonas Gineitis, Vilnius: Vaga, 1988, p. 345; Vaclovas Biržiška, *Lietuviškų knygų istorijos bruožai*, d. 1: *Senosios lietuviškos knygos*, Kaunas: „Spaudos Fondo“ leidinys, 1930, p. 126. Jokių komentarų šiose vietose nėra.

22 Motiejus Valančius, Žemaičių Vyskupas, *Pastabos pačiam sau*, 1929, p. 128; dar žr. Motiejus Valančius, Žemaičių vyskupas, *Pastabos pačiam sau*, 1996, p. 160; Motiejus Valančius, „Pastabos pačiam sau“, 2002, p. 419.

PRIEDAI

Lietuviškų vyskupijų kunigų atstovų susirinkimo protokolas,
1904 m. rugpjūčio 11 d.

ORIGINALAS: [Juozas Tumas], „Protokul“, in: *Iš kun. J. Tumo archyvo*, in: *VUB RS*, f. 1, b. F 108, l. 95–98. Rašyta Juozo Tumo ranka juodu rašalu ant dviejų liniuotų balto popieriaus lapų (21,4×27,6), lapai ne atskiri, o sulenkti. Puslapiai originale numeruoti nebuvo, numeruota l. 95 ir 97 pieštuku ne Tumo ranka numeruojant visą bylą. L. 95 viršutiniame kairiajame kampe Tumo ranka užrašyta „Sunaudota. || Mūsų Senovėj“ (pirmas žodis – juodu rašalu, antras ir trečias – pieštuku); įrašas vėlesnis negu protokolo tekstas. Viršutinėje dalyje centre Tumo ranka pieštuku įrašyta „1/724“. Viršutiniame dešiniajame kampe yra violetinis stačiakampis antspaudas „Hum. Mok. Fak. | MUZIEJUS | No 122/783 Ser. D“ (1,5×4,1); „122/783“ ir „D“ įrašyta ne Tumo ranka juodu rašalu. Viršutiniame dešiniajame kampe ne Tumo ranka pieštuku įrašytas skaičius „95“, tas pats l. 97 – „97“.

SKELBTA: [Juozas Tumas], „[Kunigų švietimo rūpesčiai] Nepartinis darbas“, Iš kan. Tumo archyvo, *Mūsų senovė: Neperiodinis žurnalas Lietuvos istorijos medžiagai rinkti*, red. Juozas Tumas, kn. 2 [t. 1, d. 2], Tilžėje: Švietimo Ministerijos leidinys, 1921, p. 118–120. *Mūsų senovės* tomo turinyje (3 viršelis) publikacija pavadinta „Kunigų švietimo rūpesčiai“ ir skelbiama rubrikoje „Nepartinis darbas“, tad pačioje publikacijoje padaryta klaida – neliko jos pavadinimo, tik rubrika.

LITERATŪRA: Mikas Vaicekaskas, „Valančius ir Olševskis II, arba tikslinimai ir kiti rankraščiai. „Bromos atvertos ing viečnasj“ 250-osioms išleidimo metinėms“, *Knygų aidai*, 2003, Nr. 4, p. 14–15; Mikas Vaicekaskas, „Deginti ar dar kartą spausdinti? XVIII–XIX a. lietuvių bestselerio likimas“, *Kultūros barai*, 2007, Nr. 12, p. 76.

TEKSTOLOGINIO APARATO SANTRUMPOS IR ŽYMĖJIMAS: cor (*corrigit*) – pataisyta; del (*delevit*) – išbraukta; ill (*illegibile*) – neįskaitoma; inc (*incertum*) – neaišku; ins (*inserit*) – įterpta; inter lin (*inter lineas*) – tarp eilučių; pro – taisyta iš, vietoj; s exc (*supra excusa*) – virš išbrauktos (vietos); sup (*super*) – viršuje; ver (*verbum*) – žodis; vid (*videtur*) – spėtina; | – eilutės pabaiga; || – puslapio pabaiga; [[...]] – išbraukta tekste; 「...」⁷ – komentuojama teksto atkarpa; nuorodos dedamos po komentuojamo žodžio ar teksto atkarpos.

Originalas

Protokūl.

Zebrani z inicjatywy Jego Excelencji | Ks. Biskupa Zmudzkiego na obra-
dy | o sprawach podniesienia oświaty | ludowej wśród ludu litewskiego KKs. |
przedstawiciele [[wszystkich]] stopni | [[hierarchji kościelnej]] duchowieństwa | z
trzech djecezji litewskich pod prze- | wodnictwem J. Exc. w liczbie 28, | 11 d.
sierpnia miesiąca b.¹ 1904 r. | postanowili: |

1, Założyć w Wilnie popularny tygod- | nik litewski „Šaltinis“, [[wzorowa-
ny]] | [[na „Zorzy“]; o koncesję przy łaskawem | i gorliwym poparciu Jch Exc.
Ks. Bis- | kupów litewskich ma się starać Szam- | belan Dworzu papieskiego Ks.
Prapola- | nis. |

2, Prosić J. Ex. Ks. Bisk. Zmudz. | o polecenie redagowania tego pisem-
ka | Ks. Profesorowi Al. Dąbrowskiemu | i o wycofanie go z grona profeso-
rów | Akademji |

3, Fond na założenie pisma, mającego | kosztować 11–15 tysięcy rubli uzys-
kać | z dobrowolnych składek duchowieństwa |

9. Uporządkowanie archiwów kościelnych. |

10. [[Zawiązanie]] Obmyślenie sposobu pamiątnienia² | 500 rocznicy Krztu Zmudzi i założe-
nia Djecezji Żmudzkiej |

a) Potrzeba przygotowania do druku dokumentów dotyczących ||

[96] trzech djecezji litewskich przy łaskawej | protekcji Jego Exc. |

4, Pisownię jak w piśmie, tak rów- | nież w książkach do nabożeństwa | i
w pismach ulotnych przyjąć ogólnie | używaną w ostatnie lat kilkanaście | przez
[[wszystkie]] większość³ pism litewskich, | naukowo opracowaną i w jedynym | do-
tychczas wydanym podręczniku: | „Kalbomokslis Lietuviškos Kalbos“: |

5. [[Przyszłych prenumeratorów i]] |

Starać się [[o rozpowszechnienie umię- | jętności]] | „podnieśc⁴ poziomu
umysłowego i dobra | byta przez⁵ | a) nauczanie⁶ czytania poprawnego i ze zro-
| zumieniem treści: [[czytanie przez | nauczając]] osobiście⁷ lub przez inne | osoby
pod osobistym kierunkiem |

b), [[przygotowując do pierwszej]] | „przez wymaganie imiejętności czytania
od przyste- | pujących do⁸ | Komunii | Św., c) Zakładanie⁹ przez¹⁰ [[liczne]] kółka
śpiewac- | kich [[kościeln d) zakładając inne d,]] sto- | warzyszeń spożywczych,
straży ogniowej, | [[opieki]] stowarzyszeń dobroczynnych | i innych. |

6, przejrzeć i poprawić istniejące | już modlitewniki. Tej pracy podjąć- | się¹¹:
a, Ks. Laukaitis przetłómaczyć | teksty „Šaltinisa“ z oryginałów; Ks. Admi |

[[11.]] przeszłości djecezji.||

[97] nistrator Sejneński dać plan układu i | skontrolować stronę liturgiczną; Ks. Sznapsztis i Ks. Szeižys poprawić teksty | wierszowane; b, Ks. Bizowski i Ks. Dogiel | przejrzeć „Davatką Knyga“ Biskupa | Wołonczewskiego i dodać obec-
nie | abowiązujące przepisy tercjarskie; c,) Ks. Olechno dokończyć modlitew-
nik | oryginalny, d, Jurgaitis przejrzeć | i poprawić „Garbė Dievui ant aug- | šty-
bės“ i „Mažas naujas Aukso Alto- | rjus, e, Ks. Bałwacz | przygotować | „Senas¹²
Aukso Altorjus“ | [[dél]] dla¹³ osób wieku podeszłego, f, Ks. Bi- | kin „Balsas Ba-
landelės“ przygotować | dla [[wieku młodzieńczego]] młodzieży¹⁴. |

↑Poprawione modl. wydawać własnym kosztem.¹⁵ |

7, Zachęcić Ks. Gustaitisa dorychlej | szego dokończenia podręcznika „His-
torji | Św. Starego i Nowego Testamentu“.

8. [[Przyjąć, gdyby się okazał Podany | do druku i]] Przez władzę kościel-
ną Sejneń- | ską aprobowany i do druku podany | Katechizm [[djecezjalny]] po
uprzejniem¹⁶ | przejrzaniu przyjąć jako katechizm | djecezjalny, jeżeli się okaże sto-
sownym¹⁷ |

9, [[Zachęcić]] Prosić Ks. Olechno | [[d]] o ukończenie „Historji Kościel-
nej, | oryginalnie opracowanej||

[98] 10, Odebrać z Redakcji amerykańskich | do druku przygotowane dzieła
Bisku- | pa Wołonczewskiego dla wydania ich | w Kraju. |

11. Prosić Ks. Tumenasa o ułoże- | nie [[podręcz]] „Przewodnika Rolnicze-
go, | częściami już drukowanego w pismach |

12. Ks. Wizbarasa do przetłómaczenia | „Liturji Rzymskiej“ Ks. Nojszewskiego |

13. Polecieć Ks. Tumasowi przygo- | towanie do druku „Bromas“ Olszew-
| skiego, przejrzanego przez Biskupa | Wołonczewskiego oraz Podręcznika | Histor-
ji Biblijnej Ks. Wizgirda | dla najmłodszego wieku. |

14. Zachęcić Ks. Sznapsztisa do¹⁸ [[d]] okoń- | czenia poprawienia „Kantyczki“ |
Kwestje [[pozostają]] do [[rozstrzygnięcia | na]] omówienia na następnych
zebraniach |

1, Sprawa wznowienia bibliotek dekanatnych |

2, Sprawa założenia biblioteczek parafjalnych |

3, Urządzenie w miasteczkach agentur | Handlu Księgarskiego |

4. Urządzenie muzeum djecezjalnego |

- 5, Prowadzenie Kronik parafjalnych |
 6, Kółka rolnicze z inicjatywy Ks. Probosz | czów, którzy sami posiadają zie-
 mię |
 7. Pobudzeniu do pracy społecznej tercjarzy | litewskich |
 8. Zachęcanie zamożniejszych do legowania na | cele wydawnicze. ||

- 1 inc
 2 cor *pa*
 3 s exc
 4 ill *pod[...]*iesic vid *podniesic*
 5 s exc
 6 ins sup
 7 cor del pro *ste*
 8 s exc
 9 cor del pro *jqc*
 10 sup ver
 11 ill *podjq[...]*się vid *podjqćsię*
 12 ins sup
 13 ins sup
 14 s exc
 15 inter lin
 16 cor *j*
 17 cor *s₁*, cor *o₂* pro *ó*
 18 cor *d*

Juozo Tumo vertimas ir publikacija

[Kunigų švietimo rūpesčiai]

Nepartinis darbas.

1904.

Jo Mylistos Žemaičių Vyskupo¹ sumanymu susirinkę pasitarti apie kėlimą šviesos tarp lietuvių, mes visų trijų lietuviškųjų vyskupijų² kunigų atstovai, viso 28, Jo Ekscelencijai pirmininkaujant, 1907³ m. rugpiūčio 11 d. nutarėme:

1. Vilniuje įsteigti populiarių lietuvišką savaitraštį „Šaltinį“⁴. Koncesijos, maloningai ir uoliai padedant Jų Ekscelencijoms lietuviškiems vyskupams⁵, turi pasirūpinti Papos Rūmų Šambelionas kun. Prapuolenis⁶.

2. Jo Eksc. Žemaičių Vyskupą prašyti, kad tą laikraštuką redaguoti pavestų kun. profesoriui Al. Dambrauskui⁷ ir kad išvadintų jį iš Akademijos profesorių.

3. Fondą laikraščiu įsteigti (jis atseitų 11–15 tūkstančių rublių) surinkti iš visų trijų lietuviškųjų vyskupijų dvasiškių mezliava⁸ gera valia, maloningai priariant Jų Ekscelencijoms.

4. Rašybą laikraščiu, maldaknygėms, smulkiems spausdiniamis priimti tą, kurią per kelioliką paskutiniųjų metų vartoja dauguma lietuviškųjų laikraščių ir dabar moksliskai išdirbtą vienatiniame lig šiol lietuviškai išleistame vadovėlyje: „Kalbomokslis Lietuviškos Kalbos.“⁹

5. Rūpintis praplėsti protus ir pakelti žmonių gerovę:

a) mokymu skaityti taisyklingai ir gerai suprantant turinį, patiems ar telkiantis kitus, pačiam vadovaujant.

b) reikalavimu, kad mokėtų skaityti kiekvienas, kurs eina prie pirmosios šv. Komunijos.||

c) steigimu dainininkų ratelių, vartotojų draugijų, ugniagesių, labdarių ir kitų panašių.

6. Peržiūrėti ir pataisyti jau esamąsias maldaknyges. Tą darbą atlikti apsiėmė:

a) kun. Laukaitis¹⁰ išversiąs „Šaltinio“¹¹ maldaknygės tekstus iš originalų; kun. Seinų Vyskupijos Administratorius¹² duosiąs sudėstymo planą ir prižiūrėsiąs liturgiškumo; kun. Šnapštis¹³ ir kun. Šeižys¹⁴ pataisysiąs eiliuotuosius tekstus.

b) Kun. Bizauskas¹⁵ ir kun. Dogelis¹⁶ peržiūrėsiąs vyskupo Valančiaus „Davatų Knygą“¹⁷ ir pridėsią dabar privalomuosius tretininkų įstatus.

c) Kun. Alekna¹⁸ pabaigsiąs originalę maldaknygę¹⁹.

Kun. Jurgaitis²⁰ peržiūrėsiąs ir pataisysiąs „Garbė Dievui aukštybėje“²¹ ir „Mažas Naujas Aukso Altorius“²².

e) Kun. Balvočius²³ paruošiąs „Senas Aukso Altorius“²⁴ seniesiems žmonėms.

f) Kun. Bikinas²⁵ – „Balsas Balandėlės“²⁶ paruošiąs jaunuomenei.

Pastaba. Pataisytas maldaknyges leisti savo lėšomis.

7. Kun. Gustaitį²⁷ paraginti, kad greičiau baigtų Senojo ir Naujojo Testamento Istoriją²⁸.

8. Seinų Vyskupijos vyriausybės patvirtintą ir spausdinti paduotąjį Katekizmą, peržiūrėjus, jei pasirodys tinkamas, priimti, kaipo diecezinių²⁹.

9. Prašyti kun. Alekną, kad pabaigtų Bažnyčios Istoriją³⁰, originaliai rašomą.

10. Iš Amerikos redakcijų atimti spaudai paruoštuosius vysk. Valančiaus veikalus ir išleisti juos čia pat Lietuvoje³¹.

11. Kun. Tumėną³² prašyti, kad sudarytų Ūkio vadovėlį iš to, kas jau buvo jo dalimis laikraščiuose spausdinta³³.

12. Kun. Vizbarą³⁴ prašyti, kad išverstų kun. Nojszewskio „Liturgja Rzymaska“³⁵.

13. Kun. Tumui³⁶ pavesti, kad spaudai prirengtų Olszewskio „Bromą, vedantę į dangų“³⁷, vysk. Valančiaus peržiūrėtą³⁸, ir kun. Vizgirdo³⁹ Biblinės Istorijos vadovėlį mažiesiems⁴⁰.

14. Kun. Šnapštį paraginti, kad pabaigtų „Giesmyną“ (kantyczką)⁴¹ taisyti. Klausimai, svarstytinieji sekančiame susirinkime.

1. Dekonijų knygynų atnaujinimas.

2. Parapijų knygynėlių steigimas⁴².

3. Miesteliuose steigimas knygų prekybos agentūrų. ||

4. Įsteigimas vyskupijos muziejaus⁴³.

5. Vedimas parapijų kronikos.

6. Ūkio ratelių steigimas; ypač tų klebonų, kurie patys ūkininkauja.

7. Įraginimas į visuomeninį darbą tretininkų lietuvių.

8. Raginimas, kad turtingieji palaikys užrašintų spaudos reikalams.

9. Sutvarkymas bažnytinių archyvų.

10. Apgalvojimas paminklo⁴⁴ 500 metų Žemaičių krikšto ir Žemaičių Vyskupijos įsteigimo.

a) paruošimas į spaudą dokumentų, liečiančių vyskupijos praeitį.

Protokolavo – J. Tumas.

(Iš kan. Tumo archyvo.)

- 1 Mečislovas Leonardas Paliulionis (1834–1908) – Žemaičių vyskupas 1883–1908 m.
- 2 Žemaičių, Vilniaus ir Seinų vyskupijų.
- 3 T. b. 1904.
- 4 Katalikiškas savitraštis *Šaltinis* pradėtas leisti Seinuose 1906-03-31; pirmasis redaktorius buvo Kazimieras Prapuolenis. 1904-08-11 susirinkimas laikomas *Šaltinio* organizavimo pradžia, nors laikraštis buvo įsteigtas ir leidžiamas jau kitų asmenų iniciatyva (ne vysk. Paliulionio ir kitų 1904 m. susirinkime dalyvavusių kunigų; tuo metu Prapuolenis leidimo negavo).
- 5 Eduardas von Roppas (1851–1939) – Vilniaus vyskupas 1903–1907 m., Juozapas Antanavičius (1853–1916) – Seinų vyskupijos administratorius 1902–1910 m., ir Žemaičių vyskupas Paliulionis.
- 6 Kazimieras Prapuolenis (1853–1933) – kunigas, visuomenės veikėjas. Sekretoriavo Morigilavo metropolinėje kurijoje (1889–1904), gyveno Seinuose (1904–1909), ten su Juozu Laukaičiu ir J. Narjausku įsteigė *Šaltinį, Vadovą*, vėliau gyveno Kaune (1909–1912), buvo *Vadovo* leidėjas, rektoriavo Romos Šv. Stanislovo bažnyčioje (1912–1921), vadovavo Tikybų departamentui Kaune (1921–1925), vėliau gyveno Palangoje (1925–1933), dirbo Lietuvos atgimimo draugijoje, pirmininkavo Tautininkų sąjungos Palangos skyriuje. Rašė *Lietuvių laikraštyje, Draugijoje, Viltyje, Vilniaus žiniuose, Lietuvoje*; išleido *Polskie Apostolstwo w Litwie* (1913), liet. *Lenkų apaštalavimas Lietuvoje* (1918, 1938, 1987), pranc. *L'église polonaise en Lithuanie* (1914), *Moteriškė* (1913).
- 7 Aleksandras Dambrauskas – Adomas Jakštas (1860–1938) – kunigas, visuomenės veikėjas, poetas, kritikas, publicistas, matematikas, esperantininkas. Panevėžio realinės gimnazijos kapelionas (1888–1889), tremtyje Ustiužnoje (1889–1894), Kauno kalėjimo kapelionas (1895), Šv. Gertrūdos bažnyčios Kaune administratorius (1895), Kauno kunigų seminarijos profesorius (1898–1900), Peterburgo dvasinės akademijos profesorius (1902–1906), nuo 1906 m. gyveno Kaune, buvo Kauno kapitulos prelatas. 1906 m. įsteigė Šv. Kazimiero knygų ir spaudos leidimo draugiją ir jai vadovavo. Leido ir redagavo *Draugiją, Nedėdienio skaitymus, Ateitį, Garnį, Litova stelo*. Išleido poezijos rinkinius *Dainų skrynelė* (1894), *Nakties matymai* (1906), *Rudens aidai* (1911), kritikos knygas *Mūsų naujoji literatūra, 1904–1923* (1–2 t., 1923–1924), *Mūsų naujoji prozos literatūra* (1923), *Meno kūrybos problemos* (1931), kultūros veikėjų biografijų ir nekrologų rinkinį *Užgesę žiburiai* (1930).
- 8 T.y. rinkliava.
- 9 [Antanas Baranauskas], *Kalbomokslis lietuviškos kalbos*, Iszdūtas per LL. [Feliksas Sereika], Tilžėje: [E. Jagomasto spaustuvė], 1896 [1899]. Antano Barausko gramatika, sudaryta iš paskaitų konspektų, Felikso Sereikos (1845–1913) buvo išspausdinta be autoriaus žinios ir leidimo; žr. Zigmas Zinkevičius, „Antanas Baranauskas kalbininkas“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 19: *Antanas Baranauskas*, parengė R[egina] Mikšytė, vyr. redaktorius K[ostas] Korsakas, redakcinė kolegija K[ostas] Doveika, J[onas] Lankutis, V[ytautas] Vanagas, Vilnius: Vaga, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1986, p. 61; kartota: Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, t. 5: *Bendrinės kalbos iškilimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 113; Zigmas Zinkevičius, „Antanas Baranauskas kalbininkas“, in: Zigmas Zinkevičius, *Rinktiniai straipsniai*, t. 3: *Antroponimika. Kita onomastika. Recenzijos. Personalijos. Apie mokslines konferencijas. Kalbos praktika. Kalbos didaktika. Su lietuvių kalbotyra tiesiogiai nesusiję straipsniai*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2003, p. 393–394.

- 10 Juozas Laukaitis (1873–1952) – kunigas, visuomenės veikėjas, draudžiamosios lietuvių spaudos platintojas. Buvo vysk. Antano Baranausko kapelionas (1897–1902), Seinų kunigų seminarijos profesorius (1902–1910), 1906 m. Seinuose įsteigė *Šaltinį*, buvo pirmasis redaktorius, 1908 m. įkūrė *Vadovą*, buvo vienas Šv. Kazimiero draugijos įkūrėjų, klebonas Leipalingyje (nuo 1910), IV valstybinės dūmos atstovas iš Suvalkų gubernijos (1912–1917), Pirmojo pasaulinio karo metu gyveno Peterburge, Seinų Kalvarijoje (nuo 1919), Seinų, vėliau Vilkaviškio kurijos kancleris ir oficiolas (iki 1930), klebonas Seirijuose (nuo 1930), po kiek laiko atsisakė nuo klebonavimo, gyveno tremtyje (nuo 1947). Rašė *Šaltinyje*, *Draugijoje*, *Vilniaus žiniose*, *Vadove*, *Tiesos kelyje*, *Gimtojoje kalboje*. Išleido *Mažasis katekizmas vaikeliams, prisiuošiantiems į pirmąją išpažintį ir šventąją komunią* (1904, 1907), *Šventosios mišios: jų reikšmė, nauda ir ceremonijos* (1910), išvertė Karolio Józefo Fischerio *Pamokslus ir ganytojus kalbas sodiečiams* (2 t., 1894) kartu su Pranciškumi Petru Būčiu ir Mykolu Ilgūnu, Marie Meienberg *Juodoji Suemytė mažutė aprikietė: drama penkiomis veikmėmis* (1910), *Graudūs verksmai, arba Viešpaties Jėzaus kančios mąstymas* (1922), *Švč. P. Marijos rožančius* (1935).
- 11 Serafino Lauryno Kušeliausko (1820–1889) ir Martyno Sederavičiaus (1829–1907) *Šaltinis dieviškos loskos, arba Vidutinis aukso altorius* buvo išleistas 1883, 1885, 1887, 1888, 1889?, 1894? m.; Kušeliausko ir Sederavičiaus *Mažas šaltinis dieviškos loskos, arba Vidutinis aukso altorius* išleistas 1887 m.; Kušeliausko *Aukso altorius, arba Šaltinis dangiškų skarbų* išleistas m. 1879, 1882, 1884 (3x), 1885, 1887 (2x), 1888 (3x), 1889 (6x), 1889?, 1890 (2x), 1891 (3x), 1891 (*Naujas šaltinis*), 1892 (2x), 1892?, 1893 (2x), 1894, 1895 (2x), 1896 (2x), 1898 (2x), 1899, 1900?, 1901?, 1904 (2x), 1905, 1905 (*Aukso altorius, arba Šaltinis dangiškų turtų*), 1906 (3x), 1907 (4x), 1910, 1911, 1912, 1913 m. (2x); *Aukso altorius (mažas) su pridėjimu* išleistas 1878?, 1881, 1887? m.; *Naujas aukso altorius, arba Naujas šaltinis dangiškų skarbų* išleistas 1890, 1892?, 1894? m. Greičiausiai kalbama apie Kušeliausko *Aukso altorių, arba Šaltinį dangiškų skarbų*. Minėti asmenys maldaknygėje nenurodomi, tad nežinia, ar jos buvo jų pataisytos.
- 12 Juozapas Antanavičius.
- 13 Juozas Šnapštys-Margalis (1877–1921) – kunigas, poetas, vertėjas. Nuo 1900 m. kunigavo Latvijoje, Akmenėje, Tauragnuose, Kaune, Sudeikiuose. Rašė *Tėvynės sarge*, *Žinyčioje*, *Lietuvių laikraštyje*, *Šaltinyje*, *Draugijoje*, redagavo *Vienybę* (1918–1920), išleido eilėraščių rinkinius *Volungė* (1900), *Volungė ir vieversėlis* (1907), *Ašarėlės* (1918).
- 14 Mikalojus Šeižys-Dagilėlis (1874–1950) – kunigas, poetas, vertėjas. Vikaravo Laižuvoje (1898–1902), Vilkijoje (1902–1904), 1904–1907 m. gydėsi Lenkijoje, vikaravo Balninkuose (1907), 1910–1914 m. buvo Saudininkų kuratas prie Kelmės, klebonavo Grūžiuose, Pandėlyje (nuo 1920), Pakruojuje (nuo 1933). Rašė *Tėvynės sarge*, *Žinyčioje*, *Draugijoje*, *Vienybėje*, *Vaivorykštėje*, Nepriklausomos Lietuvos laikais daugiausia Panevėžio spaudoje, išleido poezijos rinkinius *Dainos ir sakmės* (1903), *Dainos dainelės* (1909).
- 15 Pranciškus Bizauskas (1861–1937) – kunigas, pranciškonas, draudžiamosios lietuviškos spaudos platintojas ir bendradarbis, religinės literatūros kūrėjas, pedagogas. Vikaravo Gaurėje ir Obeliuose (1886–1888), kunigavo katalikiškose Kuršo gubernijos parapijose (1888–1900), Kretingos parapijos klebonas (1900–1905), Vabalninko klebonas (1905–1910). 1912 m. įstojo į pranciškonų ordiną, buvo Kretingos bernardinų vienuolyno gvardijonu ir pranciškonų komisaru (1912–1921), parapijos klebonu (1912–1914), pranciškonų viršininku Kaune (nuo 1921), Lietuvos tretininkų vizitatoriumi ir misionieriumi (nuo 1927), Lietuvos pranciškonų

- komisaru ir III-ojo ordino vizitatoriumi (nuo 1929), Pranciškonų ordino Lietuvos Šv. Kazimiero provincijos provincijolu (1931–1933). Parašė knygeles *Pirmos Komunijos atminimas* (1906), *Rankvedėlis tretininkams* (1910), *Reikalingiausios žinios rengiantiems moterystėn* (1912), *Trumpas tretininkų katekizmas* (1930), *Šv. Pranciškaus juostelės brolija* (1931), leido ir redagavo *Kryžių* (1903–1904), *Tretininkų kalendorių* (1914–1932), *Šv. Pranciškaus varpelį* (1923–1935).
- 16 Povilas Dogelis (1877–1949) – kunigas, rašytojas, vertėjas, steigiamojo Seimo narys, visuomenės veikėjas, draudžiamosios lietuvių spaudos platintojas. Vikaravo Kvetkuose (1899–1900), Panemunėlyje (1900–1901), Tirkšliuose (1901–1902), buvo uždarytas Kretingos vienuolyne (1902–1904), kunigavo Nemakščiuose, Kauno arkikatedroje bazilikoje, buvo Kauno arkikatedros kapitulos garbės kanauninkas (1926). Rašė *Tėvynės sarge, Dirvoje-Žinyne, Kryžiuje*. Parašė knygeles *Kaip daromi susirinkimai ir kaip juos vesti* (1912), *Pirmosios komunijos atminimas* (1912, 1914), išvertė Alfonso Liguori *Dvasiškas maistas Kristaus sužiedotinei* (1906, 1908, 1912), Jeano Chappuis *Visų metų apmąstymai* (1922).
- 17 Valančiaus *Davatkų knyga, arba Įstatymas ir maldos įsirašiusiųjų į tretįjį zokaną šv. Pranciškaus* buvo išleista tris kartus – 1864, 1867?, 1902 m. Paskutinįjį leidimą „kaštais jubiliejinio vysk. M. Valančiaus raštų išleidimui komiteto“ išleido Vincas Šlekys (1870–1946) V. J. Stagaro slapyvardžiu Shenandoah (JAV). Naujas leidimas parengtas ir išleistas nebuvo.
- 18 Antanas Alekna (1872–1930) – kunigas, istorikas, publicistas, vertėjas, visuomenės veikėjas, draudžiamosios lietuvių spaudos platintojas. Šiaulių Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios vikaras, mokyklos kapelionas (1898), vikaras Kaune (1898–1903), Rokiškio bažnyčios vikaras (1903–1905), nuo 1906 m. dirbo Kaune, Kauno kunigų seminarijos profesorius (1917–1930), nuo 1922 m. dirbo Vytauto Didžiojo universitete, buvo Žemaičių, vėliau Kauno metropolijos kapitulos kanauninkas. Rašė *Tėvynės sarge, Dirvoje-Žinyne, Kryžiuje, Žvaigždėje, Nedėdienio skaitymuose, Šaltinyje, Draugijoje, Ganytojyje* ir kt. Redagavo laikraštį *Vienybė* (1907–1919). Parašė *Katekizmo pirmamokslį, arba Trumpą suglaudimą visų reikalingiausių mokslų švento katalikų tikėjimo* (1903), *Trumpą Katalikų Bažnyčios istoriją* (1906), *Tikrąjį gailėstį – dangaus raktą* (1908), *Kristaus bažnyčią: Jos esybė, ženklai ir veikimas* (1909), *Lietuvos istoriją* (1911, 1918, 1920, 1923, 1931, 1934), *Lietuvos istoriją* (papildytą leidimą, 1919, 1923), *Bažnyčios istoriją* (1919, 1922, 1929), *Žemaičių Vyskupą Motiejų Valančių* (1922, 1975), *Lietuvos istorijos pradžiamokslį* (1925), *Šv. Kazimierą karalaitį* (1927), *Katalikų bažnyčią Lietuvoje* (1936); redagavo Motiejaus Valančiaus *Pradžią ir išsipletimą katalikų tikejimo* (1906); išvertė Alberto Stutzerio *Kuo ir kaip tręšti žemę* (1909), F.-H. Vosdey *Dvasišką gyvenimą* (1911), Selmos Lagerlöf *Legendas apie Kristų* (1914).
- 19 Bibliografijos nenurodo Alekną išleidus maldaknygę.
- 20 Marcijonas Povilas Jurgaitis (1855–1926) – kunigas, draudžiamosios lietuvių spaudos platintojas. Vikaras Skirsnemunėje ir Pasvalyje (1881–1883), Palangos bažnyčios vikaras ir progimnazijos kapelionas (1883–1889), Skaistkalnės (Latvija) klebonas (1889–1893), klebonavo Vecpilėje, Livenhofe, vėliau buvo Kauno kunigų seminarijos kapelionas, nuo 1903 m. Šiluvos klebonas. Rašė *Vilniaus žiniose, Viltyje, Vienybėje* ir kt. Išleido knygelę *Šiluvos bažnyčia: Švenčiausios Marijos panos garbinimas Žemaičiuose: Atminimas maldininkų keliones prie stebuklingos vietos 1906 mete* (1907).
- 21 Maldaknygė *Garbė Dievi ant aukštybės* buvo išleista 1867?, 1868?, 1872? (2x), 1873? (3x), 1874? (3x), 1875? (2x), 1876? (2x), 1877, 1878, 1878?, 1880?, 1881, 1881?, 1882?, 1885,

- 1885?, 1887, 1888?, 1891, 1890, 1892, 1893, 1897, 1898, 1899, 1904 (2x), 1905 (2x), 1907 (2x), 1908, 1910 m. Paskutiniuosiuose leidimuose Jurgaitis nenurodomas, tad nežinia, ar jis prisidėjo prie jų leidimo ir taisymo.
- 22 Maldaknygė *Mažas naujas aukso altorius* buvo išleista 1894, 1895 (2x), 1896 (3x), 1896? (2x), 1897 (2x), 1897? (3x), ~1898, 1898? (2x), 1899, 1901, 1904, 1905 (6x), 1905?, 1906 (3x), 1907 (3x), 1908 (2x), 1909 (2x), 1910 (2x), 1910?, 1910–1914?, 1911 (3x), 1912 (2x), 1912?, 1913 (3x), 1914 (3x), 1915 (2x), 1916 (2x) m. Paskutiniuosiuose leidimuose Jurgaitis nenurodomas, tad nežinia, ar jie buvo jo pataisyti.
- 23 Jonas Balvočius–Gerutis (1842–1915) – kunigas, prozininkas, vertėjas, draudžiamosios lietuvių spaudos platintojas, mokslo populiarintojas. Vikaras Kėdainiuose (1871–1875), klebonas Vadokliuose (1875–1902), altarista Dusetose (1902–1908), altarista Ėriškėse (1908–1914), klebonas Uliūnuose (1914–1915). Parašė *Šiapus ir anapus grabo* (1903, 1908, 1913), *Jonukas Karklynas eina Lietuvos pažintų* (1903), *Sodžionių teologiją* (1905, 1908), *Kunigo giminę* (1906), *Paklydėlius* (1907, 1915, 1921), *Susiskaldėlius* (1908); parašė pagal kitus autorius Tomaszo Bojanowskio *Pamokslus be kunigo* (1906), Camille'io Flammariono *Sodiečių dangų* (1909), Eugène'o Duplessy *Ar aš turiu dūšią?* (1910), *Žemės amžių* (1910), *Nuomonę Garbenio, jo giminaičių ir prietelių* (2 d., 1912), Alfredo Edmundo Brehmo *Zoologiją: Skiriamą sodiečiams* (3 t., 1912–1914), Flammariono *Planetas ir žvaigždes: Trumpą astronomijos vadovėlį* (1920, 1923), Duplessy *Tikėjimo klausimus* (d. 1, 1921); išvertė *Krylovo pasakas* (1902), Jano Ludwiko Łunkiewicziaus *Apeigas Rymo katalikų Bažnyčios* (2 t., 1904–1905, 1908, 1915), Mariano Morawskio *Išvakares gret Lemano ežero* (1905), M. Plateno *Sveikatą* (1907), Heinricho Hansjakobo *Pasaulio įkūrimą* (1907), *Nekaltybę žiūrint jon iš piliozopijos kertės* (1907), Christiano Hermanno Weisse's *Moterystė ir šeimyna žiūrint in šiedvi iš piliozopijos kertės* (1908), Franzo Xavero Wetzelio *Meilės paminklą* (1908), *Mirties akivaizdoje* (1913).
- 24 Tado Juzumo (1810–1851) ir Jeronimo Kiprijono Račkauskio (1825–1889) maldaknygė *Senas aukso altorius, arba Surinkimas įvairių maldų ir giesmių* buvo išleista 1848, 1849, 1850, 1851 (2x), 1852, 1853 (2x), 1854, 1856, 1858, 1859, 1860, 1861 (3x), 1864 (2x), 1865, 1866 (graždanka), 1879 m. *Senas aukso altorius, arba Surinkimas įvairių maldų ir giesmių* buvo parengtas pagal dar XVIII a. leistą maldaknygę *Aukso altorius* (toliau – aa), iš pradžių ėjusią *Altoriaus duchauno* (toliau – ad) pavadinimu. *Altorius duchaunas* buvo leistas ~1733–1751 ad, 1752 ad, 1759 ad, ~1760–1762 ad, ~1771–1773 ad, 1778 ad, ~1780 ad, ~1783 ad, ~1785 ad, 1787 aa, ~1790 aa, 1793 ad, 1793 aa, 1796 aa, 1798 aa, 1802 ad, 1805 ad, 1812 ad, 1813–1819 ad, 1820 ad, 1821 aa, 1824 aa, 1830 aa, 1832 aa, 1834 aa, 1837 aa, 1840 aa, 1841 aa, 1843 aa, 1845 aa m. Kiek kitoks leidimas: *Senas aukso altorius, arba Didžiausias skarbas dėl dūšių krikščionių* buvo išleistas 1866?, 1868?, 1870?, 1871, 1872?, 1874, 1876, 1876?, 1881?, 1886?, 1890? m.
- Šios maldaknygės buvo itin populiarios, jų pagrindu buvo leidžiama nemažai panašių maldaknygių. Pavyzdžiui, bibliografijose randama tokių: *Aukso altorius, senas ir naujas. Zloty oltarzyk. Arba didžiausias skarbas dėl dūšių krikščionių* (1866?, 1867?, 1869?, 1870?, 1871, 1871? (2x), 1872?); *Aukso altorius, senas ir naujas, arba Didžiausias skarbas dėl dūšių krikščionių* (1872?, 1874, 1874? (2x), 1875?, 1877, 1878, po 1879, 1881, 1882, 1883, 1884, 1890, ~1895, 1897, 1898?, 1899, 1904, 1905, 1905 (*Aukso altorius, senas ir naujas, arba Didžiausias skarbas dėl krikščionių dūšių*), 1906); *Mažas aukso altorius* (1872?, 1875?, 1878, 1878?, 1879?, 1881, 1884?, 1887?, 1888 (2x), 1895, 1896 (2x), 1897?); *Mažas senas aukso*

altorius (1876 (2x)); *Mažas naujas aukso altorius* (žr. išn. Nr. 22); Kušeliausko ir Sederavičiaus *Šaltinis dieviškos loskos, arba Vidutinis aukso altorius* (žr. išn. Nr. 11); Kušeliausko ir Sederavičiaus *Mažas šaltinis dieviškos loskos, arba Vidutinis aukso altorius* (žr. išn. Nr. 11); Kušeliausko *Aukso altorius, arba Šaltinis dangiškų skarbų* (žr. išn. Nr. 11); *Aukso altorius (mažas) su pridėjimu* (žr. išn. Nr. 11); *Naujas aukso altorius, arba Naujas šaltinis dangiškų skarbų* (žr. išn. Nr. 11); Kazimiero Prialgauskio (1814–1856) *Naujas altorius, arba Surinkimas persergėjimų ir maldų* (1847, 1859, 1861, 1864, 1865?, 1867?, ~1867, 1868?, 1869?, 1870?, 1871, 1872, 1872? (2x), 1873, 1873? (2x), 1874 (2x), 1876?, 1877? (2x), 1878?, 1879, po 1879 (2x)); *Senas ir naujas aukso altorius, arba Taip turite melstis* (1867?, 1869?, 1872 (2x)); *Senas ir naujas aukso altorius, arba Didžiausias skarbas dėl dūšių krikščionių* (1886, 1888, 1890, 1892, 1893, 1894, 1896, 1900, 1904 (2x), 1906 (*Senas ir naujas aukso altorius, arba Didžiausia gerybė dėl dūšių krikščionių*)).

Senas aukso altorius buvo leidžiamas kiek anksčiau – Balvočiui turbūt buvo siūloma parengti arba senąją maldaknygę, arba kurią nors iš naujesniųjų; naujesniuose leidimuose Balvočius nenurodomas, tad nežinia, ar tai buvo jo parengti leidimai.

- 25 Juozapas Bikinas (1875–1956) – kunigas, visuomenės veikėjas, draudžiamosios lietuviškos spaudos platintojas. Buvo vikaras Endriejave (1898–1902), Rietave (1902–1905), kunigas Kaune (1905–1910), Rygoje (1910–1918), Kaune (1918–1924), klebonas Jurbarke (nuo 1924). Parašė *Tėvynės sarge, Šaltinyje, Draugijoje, Kryžiuje, Vilniaus žiniose, Lietuvių laikraštijoje*. Redagavo *Rygos garsą* (1910–1917), *Vienybę, Laisvę* (1919–1924). Parašė *Ar bus geriau, kad socialistai gaus viršų?* (1905, 1906, 1907), *Karionę tamsybės su šviesybe: (Iš Skeberdžių gyvenimo): Dovanėlę kalvinams ir katalikams* (1904, 1906), *Bejėgi socializmą* (1920), išvertė šv. Pranciškaus Saleziečio *Filotėją, arba Kelią į maldingą gyvenimą* (1924).
- 26 Maldaknygė *Balsas balandėlės, arba Mažas šaltinėlis mylistų Dievo* buvo išleista 1888, 1889, 1890 (4x), 1890?, 1891 (5x), 1890–1891?, 1892, 1892?, 1893 (3x), 1894 (4x), 1895 (2x), 1895?, 1896 (4x), 1897 (6x), 1898 (2x), 1898? (2x), 1899 (2x), 1900, 1901, 1903, 1904 (2x), 1905 (8x), 1906 (4x), 1907 (5x), 1908 (3x), 1909 (3x), 1910 (2x), 1913 (2x), 1914 (2x), 1915, 1916 m.; *Balsas balandėlės, arba Mažas šaltinis malonės Dievo* – 1892 (3x), 1893 (3x), 1900? m. Paskutiniuose leidimuose Bikinas nenurodomas, tad nežinia, ar jie buvo jo parengti.
- 27 Motiejus Gustaitis (1870–1927) – kunigas, poetas, vertėjas, literatūros ir kultūros tyrinėtojas, pedagogas, draudžiamosios lietuvių spaudos platintojas. Vikaras Marijampolėje (1893–1897), studijavo Vakarų Europoje (1897–1904), kunigavo Marijampolėje (nuo 1904), Marijampolės mergaičių progimnazijos direktorius (nuo 1907), Seinų „Žiburio“ gimnazijos direktorius (1918–1920), Lazdijų „Žiburio“ gimnazijos direktorius (1920–1927). Parašė ir išleido eilėraščių rinkinius *Tėvynės ašaros* (1914), *Tėvynės ašaros* ir *Erškėčių taku* (1916), *Sielos akordai* (1917), *Varpeliai* (1925), kantatą *Broliai!* (1910, 1914), poemą *Meilė* (1914), oratoriją *Aureolė* (1914, 1918), kalbas *Lietuvos vyčių dovanėlė* (1915), studijas ir monografijas *Kunigas Antanas Tatarė pirmutinis Suvalkų gubernijos lietuvių švietėjas* (1913, 1915), *Petras Kriaučiūnas* (1926), *Basanavičius ir „Aušra“* (1927), *Stilistika* (1923, 1927), pamokslų rinkinį *Pamokslai* (1935), išvertė Adomo Mickevičiaus *Krymo sonetus* (1909), Juliuszo Słowackio *Anhelli's* (1923), Aleksandro Navrockio *Lietuvos krikštą* (1927).
- 28 Bibliografijos nenurodo Gustaitį išleidus tokį leidinį.
- 29 T.y. skirtą Seinų vyskupijai. Turbūt kalbama apie *Platesnis katekizmas, arba Švento Rymokatalikų Bažnyčios mokslo išguldymas patvirtintas Žemaičių ir Vilniaus vyskupijoms* (iš lenkų

- kalbos vertė vyskupas Antanas Baranauskas, spaudon prirengė kun. Juozapas Skvireckas, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1908).
- 30 Alekna *Trumpą Katalikų Bažnyčios istoriją* išleido 1906 m.; kiti papildyti *Bažnyčios istorijos* leidimai išėjo 1919, 1922, 1929 m.
- 31 JAV iki 1904 m. buvo išleisti šie Valančiaus veikalai: *Pasakojimas Antano tretininko* (1891, išleido Juozapas Paukštys; 1901, išleido „Žvaigždė“), *Žemaičių vyskupystė* (1897, išleido Vaclovas Matulaitis), *Žyvatai šventųjų* (1901, išleido V. J. Stagaras – Vincas Šlekys), *Davatkų knyga* (1902, išleido V. J. Stagaras – Vincas Šlekys). *Pasakojimas Antano tretininko* pirmiausia tęsiniais buvo spausdinamas *Vienybėje lietuoninkų* (1890, Nr. 39–40, 43–52). Vėliau dar buvo išleista *Pradžia ir išsiplėtimas katalikų tikėjimo* (1906, redagavo Antanas Alekna, išleido Antanas Milukas), *Istorija šventa Senojo ir Naujojo Įstatymo* (1906, išleido „Katalikas“; 1906, išleido Domininkas Tomas Bačkauskas; 1907, išleido Juozas Kaulakis; 1907, išleido „Saulės“ spaustuvė; 1911, 1913, išleido „Katalikas“). 1900 m. minint Valančiaus jubiliejų, buvo organizuotas jo raštų leidimas – *Žyvatai šventųjų* (1901), *Pasakojimai Antano Tretininko* (1901) išleisti su paantrašte „Jubiliejinis vyskupo M. Valančiaus raštų išleidimas“, *Davatkų knyga* (1902) su nuoroda „Jubiliejinio vysk. M. Valančiaus raštų išleidimo komitetas“. Nežinia apie kuriuos Valančiaus veikalus kalbama protokole, tačiau iš pateiktų leidybinių faktų galima manyti, kad mintyje turėta: 1) arba jau išleisti jubiliejiniai *Žyvatų šventųjų*, *Pasakojimo Antano tretininko* ir *Davatkų knygos* leidimai – kad juos būtų galima perleisti Lietuvoje. Iš šių veikalų tik *Antano Tretininko pasakojimas* buvo išleistas Vilniuje (1906, išleido Juozapas Zavadzakis) su paantrašte „Vyskupo M. Valančiaus raštai“; 2) arba *Pradžia ir išsiplėtimas katalikų tikėjimo*, kuris tačiau į Lietuvą grąžintas nebuvo, o Alekno suredaguotas Miluko buvo išleistas Amerikoje.
- 32 Domininkas Tumėnas (1860–1919) – kunigas, publicistas, švietėjas, draudžiamosios lietuvių spaudos platintojas. Vikaravo Kamajuose (1884–1890), buvo tremtyje Solvičegodske, Vologdoje (1891–1893), po tremties gyveno Kaune, vikaravo Šatėse (1893–1901), klebonavo Šaukėnuose (1901–1902), Vadokliuose (1902–1919). Rašė *Tėvynės sarge*, *Nedėldienio skaitymuose* ir kt. Parašė šviečiamųjų ir ūkio knygelių *Kaip anedama politura* (1896), *Dailidė, arba Patarmės stalioriams, surinktos iš geriausių naujųjų knygų* (1897, 1905, 1907, 1920), *Daugtaukinė, arba Vaismainiškoji ūkė, pagal agronomą K. Dmitrijev'ą* (1898), *Garborius ir kailiadirbis, ir kitokios ūkiškosios patarmės* (1898), *Iš kur kūkaliai tarp koviečių?*; *Kaip galėtų pagelbėti save, esant varguose, ir pakelti visuomenės gerovę?* (1898), *Javų mitalas ir kiti ūkiškieji smulkmenys* (1898, 1906), *Ko reikia žemei, kad būtų vaisinga?* (1897, 1907). Dauguma knygelių sudaryta iš publikacijų periodikoje, daugiausia *Tėvynės sarge*.
- 33 Atskiro ūkio vadovėlio Tumėnas neparašė, tik perleido kelias ankstesnes knygeles, kurių dauguma sudaryta iš publikacijų periodikoje, daugiausia *Tėvynės sarge*.
- 34 Jonas Vizbaras (1869–1919) – kunigas, visuomenės veikėjas, pedagogas, draudžiamosios lietuvių spaudos platintojas. Buvo Šėduvos vikaras (1895–1896), Liepojos gimnazijos kapelionas (1896–1901), Židikų klebonas (1901–1902), Kurtuvėnų klebonas (1902–1906), Darbėnų klebonas (1906–1909), Liepojos klebonas (1909–1919). Rašė *Tėvynės sarge*, *Nedėldienio skaitymuose*, *Viltyje*, *Vienybėje*, *Rygos garse*, *Draugijoje*.
- 35 [Antoni Nojszewski], *Liturgia rzymska*, objašniona przez Antoniego Nojszewskiego, Warszawa: Wydawnictwo „Kroniki Rodzinnej“, 1903. Išversta (?) ir išleista nebuvo.
- 36 Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933) – kunigas, visuomenės veikėjas, rašytojas, literatūros istorikas, kritikas, pedagogas. Kalbamo susirinkimo metu buvo Vadaktėlių filialistas (1902–1905).

- 37 Olševskio *Broma atverta ing viečnastj* buvo išleista 1753, 1759, 1764?, 1766, 1777, 1779, 1785, 1789, 1793, 1795, 1799, 1806, 1811, 1824, 1846, 1847, 1851 m. Protokolo vertime Tumas pakeitė pavadinimą: Olševskio buvo *Broma atverta ing viečnastj*, Valančiaus – *Broma atidaryta ing viečnastj*, lenkiškame protokole – tik *Bromas*.
- 38 Valančius 1874–1875 m. perredagavo ir perrašė, pridėdamas naujų pavyzdžių ar išplėsdamas buvusius, Olševskio *Bromą atvertą ing viečnastj* (1851 m. leidimą). Tumas Valančiaus veikalo, spėtina, spaudai nerengė, ir vėliau jis išleistas nebuvo, yra likęs rankraštis ir jo nuorašas; žr. Mikas Vaicekauskas, „Valančius ir Olševskis, arba niekur nedingęs rankraštis“, *Knygų aidai*, 2003, Nr. 1–2, p. 5–10; Mikas Vaicekauskas, „Valančius ir Olševskis II, arba tikslinimai ir kiti rankraščiai. ‚Bromos atvertos ing viečnastj‘ 250-osioms išleidimo metinėms“, *Knygų aidai*, 2003, Nr. 4, p. 10–18; Mikas Vaicekauskas, „Paskutinė Valančiaus knyga“, in: *Istorijos rašymo horizontai*, sudarytojai ir redaktoriai Aušra Jurgutienė, Sigitas Narbutas, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 266–294.
- 39 Vincentas Vizgirda (1874–1966) – kunigas. Gyveno Lietuvoje (1900–1904), klebonas Plimute, Wilkes Barre, Pa. (1904–1912), Kybartų gimnazijos prefektas (1912–1915), klebonas Paluobiuose (1915–1916), Marijampolės „Žiburio“ gimnazijos direktorius (1917), Šakių „Žiburio“ gimnazijos įkūrėjas (1918), Seinų kunigų seminarijos rektorius Seinuose, vėliau Zpyliuose, Gižuose (nuo 1918), Vilkaviškyje (nuo 1926), garbės kanauninkas (1925), Vilkaviškio vyskupijos kapitulos tikrasis kanauninkas (1927), klebonas ir dekanas Kudirkos Naumiestyje (nuo 1926), administravo Vilkaviškio vyskupiją (1947–1949), gyveno tremtyje Sibire (1949–1954), Marijampolėje (1954–1966).
- 40 Bibliografijos nenurodo Vizgirdą parengus tokių vadovėlių.
- 41 Giesmyną *Kantičkos žemaitiškos, arba Giesmės nobažnos* pirmą kartą išleido Vilniaus katedros vikaras (nuo 1822 m. vicekantorius) kun. Vincentas Valmikas (apie 1778–1836) 1820 m. *Kantičkų* pagrindą sudarė perredaguotas Pranciškaus Šrubauskio (1620–1680) giesmynas *Balsas širdies* (leistas ~1679, ~1681–1725?, 1726, 1752, 1757, 1762, 1768?, 1774, 1780, 1784, 1790, 1793, 1798, 1801, 1802, 1806, 1808, 1814, 1817, 1818, 1852 (neišlikęs) m.). Valmiko *Kantičkos* buvo išleistos 1820, 1823, 1825, 1826, 1829–1830?, 1831, 1834, 1837, 1840 (2x), 1844 (2x), 1850, 1855, 1856 (2x), 1858, 1860, 1861 m. (1855, 1856 (2x), 1860, 1861 m. išleistos pavadinimu *Šventos giesmės dėl krikščionių katalikų*). Naują pertvarkytą giesmyno leidimą parengė Valančius, jis buvo išleistas 1860, 1862, 1863, 1864 (2x), 1865 (graždanka), 1867?, 1868?, 1869?, 1870?, 1872? (2x), 1873, 1875, 1878?, 1885, 1890, 1891 (2x), 1892 (2x), 1893?, 1894 (2x), 1894?, 1895?, 1896?, 1897?, 1899?, 1900?, 1904 m. XIX a. pabaigoje buvo kiek keičiamas giesmyno pavadinimas – *Knyga giesmių, arba Kantičkos* leistos 1890, 1891, 1894, 1894?, 1906, 1909, 1913 (2x) m., *Giesmių knyga, arba Kantičkos* leistos ~1891, 1892 (2x), 1894, 1904 1905, 1906, 1906 (*Nauja giesmių knyga*), 1907, po 1907 m. Paskutiniuosiuose leidimuose Šnapštys nenurodomas, tad nežinia, ar tai buvo jo taisyti leidimai.
- 42 Parapijų bibliotekos buvo kuriamos kunigų asmeninių bibliotekų pagrindu arba jų ar parapijiečių lėšomis. Jos laikytos privačiomis ir joms nereikėta valdžios leidimo. 1906–1907 m. buvo įsteigta apie 50 tokių bibliotekų; žr. Genovaitė Raguotienė, *Spaudą atgavus: Knyga ir skaitytojas 1904–1918 Lietuvoje*, Vilnius: Stepono leidykla, 1996, p. 20–23; Audronė Glosienė, „Viešųjų bibliotekų raida“, *Tarp knygų*, 1998, Nr. 1, p. 7.

- 43 Toks muziejus įsteigtas nebuvo (žr. Nastazija Keršytė, *Lietuvos muziejai iki 1940 metų: Lietuvos muziejų raida XVI–XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2003).
- 44 Tuo metu paminklas šiam jubiliejui sukurtas ir pastatytas nebuvo. Vėliau, 1920 m., vėl svarstyti Žemaičių vyskupijos 500 metų jubiliejui skirti projektai; žr. Skirmantė Smilingytė-Žeimiienė, „Dvasininkija – tarpukario memorialinių dailės kūrinių iniciatorė“, *Menotyra*, Vilnius, 2001, Nr. 2, p. 44.

The Idea of Publishing *Broma atidaryta ing viečnastį* by Motiejus Valančius in 1904

S u m m a r y

The last work of Motiejus Valančius (the most influential social and cultural figure of the 19th century Lithuania, a writer, historian, and Catholic bishop of Samogitia) was a creative rewriting of *Broma atverta ing viečnastį* (*The Gate Open to Eternity*) by Mykolas Olševskis, made in 1874–1875. Valančius did not succeed in publishing it before his death, and it still remains as a manuscript and single hand-written copy. The article refers to archival documents and reveals that in 1904 an idea occurred to publish this work, and it had to be embodied by another prominent Lithuanian writer, Juozas Tumas-Vaižgantas. The article tells the story of this project in detail: its circumstances, reasons of failure, and reflections in the historiography of Lithuanian literature. It also presents an archival material with textual comments.

Key words: Mykolas Olševskis, Motiejus Valančius, Juozas Tumas-Vaižgantas, manuscript, book publishing.
